

סיומו של תהלים פרק פ

לכבוד מורי ורבי פרופ' י. א. זליגמן

מאת אלכסנדר רופאר

בפרק פ שבתהלים עומדים אנו לפני צירוף של סוגיות אשר העסיקו את הוקרי המקרא מפרשיו לדורותיהם¹, ואם באנו עתה למלא אחריהם בניתוח חלק מן הפרק הזה, אין לנו אלא מכיוון שדמה לנו כי יש בידינו פתרון משביע רצון וסופי לאחת הבעיות שבפרק, אילו ביחס לבעיות האחרות נוכל לבסס פתרונות אשר כבר הוצעו עליידי קודמינו. מובן טאלי, שלאחר כמאה שנה של פרשנות ביקורתית מודרנית במקרא אין בכוחנו מאמר זה לשלול דרך חדשה מכול וכול בביקורת הטכסט הנתון — אלא רק, תוך עיון מדויק בקשיים בפתרונות שהוצעו להם ושעוד ייתכנו, להגיע להצעה האופטימאלית של שחזור הטכסט במקום שנפגם.

שלוש הן הפרובלימות הטעונית ליבון בפרק זה: בעית מבנה המזמור — היינו: הבתים שלו והפסוק החוזר המבריא אותם, הבעיה הטכסטואלית-פרשנית המהרפה בייחוד בסיום הפרק, ובעית זמן כתיבתו של המזמור, כפי שאפשר לברר אותה לפי הרמזים הפזורים פה ושם לאורך כל הפרק. נראה בהמשך, ששלוש הסוגיות האלה שזורות זו בזו ופתרון אחת מן מתקשר ממילא בפתרון האחרות.

א. המבנה

במצבו היום מחולק המזמור לשלושה בתים אשר בסופם פסוק חוזר דומה בצורתו ושווה בתוכנו: הבית הראשון — פס' ב—ד, הבית השני — פס' ה—ח, והבית השלישי — פס' ט—כ. צורתו של הפסוק החוזר שונה מפעם לפעם:

פס' ד: אלהים השיבנו והאר פניך ונושע.

פס' ח: אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושע.

פס' כ: ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושע.

הפרשנות היהודית המסורתית ראתה את ההבדלים שבפסוקים האלה כמכוונים, ומצאה בן רמזים לפי טעמה, אם לעניין נושא השיר, אם להקשר רעיונותי או להשתקפות עצמת

1. באחרונה כתבו על פרק זה: H. Heinemann, The Date of Psalm, 80, ברבעון JQR, תרפ"ט (1950), עמ' 297 ואילך; וכן O. Eissfeldt, Psalm, 80 בספר היובל לאלט (Altjestschrift), עמ' 147—149, וראה עוד להלן הערה 20.

על החרו וחתומת הבית⁹. נראה לנו, כי כל הניסיונות האלה לקביעת צורת המזמור ניונים לכישלון מראש באשר הם מניחים כמובנת מאליה כימטריה מסוימת בצורת המזמור מלא לבדוק תחילה אם דבר זה הוא הכרח בשירה המקראית בכלל, וכן באשר אין הם ננסים להיאחז ולהיעזר בהבחנת סגנוניות ותוכניות שהן בעצם עיקר לחלוקה ממין זה.

הביתם בפרק פ חופפים לתוכנה של הקינה ולמוטיבים השונים שלה. הבית הראשון (פס' ב—ד) הוא פנייה לאלהים שיופיע וילווה את צבאות ישראל לניצחון וישועה; בית זה משמש פתיחה לעצם השיר. הבית השני (פס' ה—ח) הוא תיאור אסונו של עם ישראל יאחר שאלהים עזב אותו ומסרו לידי שונאיו. בבית השלישי, המתחיל בפס' ט, חוזר ותיאר ההיסטורי שבבית השני, אלא שלפניו זוקדם תיאיר העבר: ימי היציאה ממצרים, ניבוש הארץ, ההתנחלות, וכולו ניתן בלשון אליגוריה של גפן שעם ישראל נמשל אליה. בית זה בהכרח ארוך יותר, באשר הוא מקיף פרטים היסטוריים מרובים וכן מטום שהוא מביש אותם בלשון עקיפה סמלית. לא ייתכן לחלקו לשניים, כי כל הכנסה של הפסוק החרו באמצעותו היתה שוברת את האליגוריה של הגפן עוד בתחילתה, ולא עוד אלא שהיתה צורמת מבהינה תוכנית; לתוך תיאור הניצחונות וההתפשטות כיצד ייתכן לשלב את התחינה הנואשת, את פנייתו של עם אוֹבד לעזרה?

היכן מסתיים בית זה? תמונת ההרס והשרפה עוד מופיעה לכאורה בפס' יו¹⁰, אולם כבר בפסוק טוב מופיע מוטיב חדש — מתחדשת בקשת הישועה שציינה את הבית הראשון: **הבט משמים וראה ופקד...** "הבט משמים וראה" אופייני לסגנון הקינית ומופיע גם בישועה סג, טו ובצורה קצת שונה באיכה ה, א. בשני המקומות הוא בא כפתיחה. עניין אותו בייחוד המקביל המדויק בישועה סג, טו — גם שם לפנינו פתיחה לעניין חדש — לאחר שבקטע הקודם של הקינה (פס' ז—י) בא תיאור "חסדי ה' ותחילות ה'" בפרק סג, טו מתחילה בקשת ישועה מעורבת בתיאור ההוה.

האנלוגיה אומרת שגם בפרקנו נפתח במשפט "הבט משמים וראה" עניין חדש ובית חדש, ומכאן ראייה כי טוא הוא באמת צירה מקוצרת מלכתחילה ומשובשת לבסוף של הפסוק החרו. צורת השיר מתחילה בכך להיראות ברורה יותר: פס' ט—יד הם הבית השלישי הכולל תיאור אליגורי של העבר וההווה של עם ישראל, ואחריהם באה החתימה הרגילה. ברם, עדיין אין פתרוןנו שלם, שכן עדיין לא ברורה לנו כהלכה מהותו התוכנית של הבית האחרון. ואם אמנם קבענו את כוף הבית השלישי בעזרת הבחנה סגנונית בתפקיד שפמלאת הקריאה "הבט משמים וראה", עדיין לא השגנו בכך הכרעה גמורה כי לא סייגנו

9. O. Eissfeldt במאמרו (ראה למעלה, הערה 1). אייספלדט מוחק את פס' טו, שכן לדעתו זוהי מלה של יח ש שנשתרבה לכאן. לפי דעתו נחוצה כאן חתימת בית ארוכה בכפליים, כיוון שגם הבית השלישי עצמו כפול באורכו משאר הבתים.
10. וכבר הרגיש דוהם (עיין למעלה, הערה 6). שפס' יז מהווה קושי בהקשר העניינים וביקש להזכיר אותו כמה פסוקים קודם, אלא שאין זה נדון — וראה להלן.

התפילה והדרגתה בסגנונו². אולם ביקורת מדעית לא תוכל לקבל פתרונות אלה. הצירוף "אלהים צבאות" ("אלהים" בצורת הנפרד!) אינו מסתבר; מיוחד הוא במינו ומופיע רק כאן ובפרק פד פס' ט. בגלל העריכה ה"אלהיסטית" של מרקים מ—פד, השם מעיקרו היה "ה' צבאות", ומשמעותו מיוחדת במינה בהיותו משפט טפל מורכב מפועל ומושג³. את הצירוף שבפס' ה; כ: "ה' אלהים צבאות" יש להבין, לאור העריכה⁴ ה"אלהיסטית" הנזכרת, כטכסט מורכב משתי גרסות: "ה' צבאות" ו"אלהים צבאות" (גרסה משנית שנבעה מהחלפת שם ה' בשם "אלהים") ושתי הגרסות לוכדו יחד על-ידי המעתיק בטכסט של המסורה⁴. צורתו הראשונה של הפסוק החוזר אינה אפוא אלא: "ה' צבאות השיבנו האר פניך ונושע"⁵ בכל סיומות הבתים.

אורכם השונה של הבתים במזמור העסיק הרבה את הפרשנים הביקורתיים. בפס' טוא: "אלהים צבאות שוב נא" ראו כבר צ. פ. חיות, דוהם ושטרק⁶ שיר של החרו החוזר; ברם ראיות של הכרעה לכך לא יכלו להביא, ועל-כן עלו הצעות חדשות לחלוקה שונה של בתו השיר על-ידי הכנסת הפסוק החוזר במקום אחר. אלה הציעו להכניסו אחרי פס' יב, למחוק את טוא ולהכניסו שוב אחרי פס' טז⁷; אלה מכניסים אותו אחרי פס' יא, נוסף למציאותו בפס' טוא⁸; ובאחרונה כבר היה מי שהתיימש מכל תיקון וראה בפס' טו+טז צורה מיוחדת

2. ראה לפי סדר הנימוקים שבפנים: רש"י לפס' א; כ; ר' אברהם אבן עזרא לפס' כ; ש. ז. פינט; פרוש על תהלים, צירוף תרצ"ג, עמ' 115. הערה 1. הדברים מעניינים אם גם לא מסתברים; במצבו היום מופיע בשיר "ה' אלהים צבאות" כבר בפס' ה, ופס' טו מפסיק שוב את ההדרגה, ועיין בפנים.
3. Ruben בספרו *Recensio und Restitutio*, לינדון 1935, עמ' 96—110 (Ober den israeli-tischen Gottesnamen) רואה בשם ה' צורת הפעיל משרש "היה"; הצירוף "ה' צבאות" פירושה לדעתו, "מוציא את צבאותיו". לנרדפות הראשונה של היה—יצא מביא רובן את הראיות הבאות—שמ"ב ז, יב: "אשר יצא ממעריך" לעומת תרגום השבעים שם ובמקביל בדה"א יז, יא: "אשר יתה ממעריך"; ההקבלה הדומה מאוד לכך בין בר' יז, י לבר' יז, טז. במקומות הבאים מתפרש שותף "היה" בנסיותי השונות כנרדף ל"יצא": בר' לה, יא; זכ' ב, י; יא; יד, ה; דב' כה, ה; ואולי גם נמ לא. ג בהשוואה לפס' ז, שם; וראה תרגום השבעים לפס' ג. עניין זה שניתי מפי פרופ' וליגטן וראה את מאמרו "מחקרים בתולדות נוסחת המקרא" תרביץ כה, עמ' 129.
4. ד"ר ש. טלמון מעיר לי שאין "עריכה" זו אלא תהליך ארוך בו ניתנה העדפה לטכסטים שהיה בהם השם "אלהים" או ששם היה הוחלף בהם ל"אלהים"; אחרת אין להבין את שמות היה הרבים שנמצאים בקבוצת פרקים זו. ונראים לי דבריו.
5. להסברת תהליך זה ודוגמות לרוב מן המקרא ראה באחרונה ש. טלמון "כפילי גרסה", הוצאת מפעל השכפול, ירושלים תשט"ז.
6. נראית לי יותר צורה זו מבחינה סגנונית מאשר "השיבנו והאר פניך", חוהי דיטוגראפיה שתיחה.
7. צ. פ. חיות, ביאור לתהלים; W. Staerk, *Psalmen*, Duam; 1899, בספרו *Lyrik*, 1920, עמ' 143—145. שטרק עצמו מביא בחשבון כאפשרית את חזרת החרו גם אחר פס' יא, ובעקבותיה E. A. Heslie בספרו *The Psalms*, 1949, עמ' 244 ואילך.
8. *Die Psalmen*, R. Kittel, 1922, עמ' 268 ואילך.
9. ICC, Briggs, עמ' 202.

את גבולותיו של בית זה לגבי הבית הרביעי מבחינה תוכנית. שכן פס' יז נראה כחזור לתיאור האסון שבסוף הבית השלישי. לשם הכרעה בעניין זה נצטרך לפנות תחילה לניחות הטכסט שבפס' טב—יט.

ב. הטכסט בסיום הפרק

תיבת "וכנה" בפס' טז היא יחידה במקרא ויש לה היסטוריה פרשנית שלמה. נסיונות התיקון של החדשים אינם מסתברים כלל—דווקא הקושי שבביטוי עלול להעיד על אותנטיות והכ' הרבתי אינה מלמדת שהיא הוקנה אלא, להפך, מוכיחה על רצונם של סופרים להטעים את צורתה של התיבה ולמנוע שיבוש¹¹. מן הפירושים נזכיר את אבן ג'נאת, אשר פירש כנה=גנה (בחילופי היגוי של ג—כ), את אבן-עזרא שקרא אותה בכינויו "כנה—תואר לגנה או לגפן שהיא מכוננת" (ועל-כן קרא בכ' קמוצה ונ' רפה) המשה את כל המשפט אל "ופקד", ואת ר' יהודה הלוי אשר ראה כאן ציווי משורש "כנן" בפועל ואת הדגש הסביר כקונטראקציה של שתי נ' רפות¹². בקריאת התיבה כציווי על זה כננה קדמו לר' יהודה הלוי השבעים שתרגמו: *κατάστασις*; אך נראה להלן שגם הם לא היו הראשונים בקריאה זאת. וקדם להם הרבה מקור אחר בעל סמכות יוצאת מן הכלל לגבינו.

כבר צ. פ. חיות בפירושו לתהלים¹³ שם לבו להשפעת פרק פ על פרק פט; בעיון מדויק הרגיש בתלותו של מחבר פרק פט בפרקנו. הראיה שהביא כדאי שניציגנה בהרחבה כחן ישיש ללמוד ממנה הרבה:

- פ. יג: למה פרצת גדריה
- פ. מא: פרצת כל גדרתי
- וארוה כל עברי דרך.
- פט. מב: שסוהו כל עברי דרך
- היה חרפה לשכניו.
- שמת מבצרו מחתה.

חיות מעיר לכך, כי קל להוכיח את מוצא המליצה מפרק פ, באשר בו היא נמצאת בסביבתה הטבעית (משל הגפן). בעוד שבפרק פט היא מנותקת מסביבתה. מה שלא הכי חיות או נמנע מלהכיר נוכל אנו להשלים: התלות של פרק פ בפרק פט אינה בעצם תלות לשונית (להפך, מבחינת הלשון דומה כאילו מנסה מחבר פט לפשט את ביטויי פ ולהחלישם בשגורים יוחר)¹⁴, אלא זוהי תלות מחשבתית: הוא מצטט את פרק פ כצטט סמכות מוכרת

11. נגד Schmidt בפירושו לתהלים. 1934. מקרים דומים של אות רבתי הבאה לשמור על נתי לבל תשתבש ברב' ה' ד: "אחד" (ולא "אחר") וביהו' יד, יא: "ככתי" (למנוע האפלוגראפיה)

12. ביהם ושלושתם עיין בפירושו של אבן-עזרא לכתוב.

13. ראה בפירושו שהזכרנו בהערה 6, במבוא לפרק פ. מעניין כי שטרק בספרו מרגיש את בהשפעת פרק פ על פט, אך מנסה לעקוף עובדה זו ומתרצה בשפה רפה. והכול למען שיחזר קביעת תאריך מאוחר לפרק פ.

14. "שסוהו" תמורת "ארוהו", "ארה" הוא ביטוי נדיר במקרא כנראה בהוראת קיצוץ ענפים ו'

נבואה עתיקה, שיר שגור או מקור ספרותי קלאסי, והוא למעשה דורש את הכתוב מפרק פ על גיבורו שלו, על מלך מסוים מבית דוד¹⁵.

עוד אנו קוראים בפרקנו (פס' יב): "תשלח קציריה עד ים ואל נהר יונקותיה"—ובפרק מט, כו: "ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו", גם כאן¹⁶ נותן פרק פט נמשל למשל שבפרק פ, אלא שאינו מצטט את המשל עצמו כמו למעלה. גם הפעם נשתנה הנמשל; תיאור ההתפשטות האורגנית של עם ישראל נהפך אצל המחבר המאוחר יותר עניין לכיבוש והשתלטות על עמים אחרים¹⁷.

בפרק פט נשתמרו לנו עוד מעקבותיה של אותה השפעה שכבר הוכחנו והגדרנו למעלה, דווקא עקבות כאלה שיכולים לעזור לנו בשחזור הטכסט בפרק פ. בפס, כא אנו קוראים על נצר בית דוד: "אש" ידי תכון עמו אף זרועי תאמצנו". השוואת פסוק זה ליפ, טז מגלה שלושה אלמנטים לשוניים משותפים לשני הפסוקים—הפעלים "אמץ", "כנן" ו"זרוע—יד", שם סינונימים ל"ימין"¹⁸. זוהי עדות נוספת להשפעת פ על פט, אשר כבר הוכחה בלאו הכי, אך מה שחשוב יותר לענייננו הוא שבמקרה זה מתבררת לנו קריאתו של מחבר פט ליפ, טז: את התיבה "וכנה" הוא קרא כפועל וממילא (בהתאם לקונטסט בפרק פ) כציווי מאוחר. ברם, בכך לא סגי; בירור הטכסט של פרק פ יכול להתקדם צעד אחד קדימה בעזרת עדות פרק פט.

כבר מזמן הושם לב להקבלתם של חצאי הפסוקים טז ויחב בפרק פ, והחדשים שאפו למחוק אחד מהם¹⁹; ברם, ללא אסמכתה זולתי הדמיון; אנו נשווה את שני הפסוקים בשלמותם זה לזה וניעזר בהשוואתם על-ידי פט, כב:

15. ענינו כו, יד), ולא קטיף בבשיר-השירים ה, א. ואולי כך גם "גירתי" (צורת רבות 7 פעמים במקרא) וצורת "גיריה" (צורת רבים, רק כאן ובאיכה ז, יא).

16. לתחילת דרש הכתובים במקרא ראה את מאמרו של פרופ. י. א. וליגמן, אשר מסקנותיו השפיעו רבות על נקודה זאת של עבודתי: Voraussetzungen der Midraschexegeze ב-*VT*, Suppl. 1953.

17. כאן ייתכן גם השפעת פרק עב על פט; פס' ה, שם: "ויורד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", למ נוטה אני להבדיל בין שתי הסימטות, האחת משותפת לפרקים פ, פט שיסודה ים—נהר, והשנייה נהר עב, ח; זכ' ט, י; שמ' כג, לא; שיסודה "ים עד ים ונהר עד אפסי ארץ" או "ממדבר ועד נהר"; מל כו גדולה יותר קרבתו של פרק פט לפרק פ.

18. פרופ' קויפמן (בשיחה פרטית) מדגיש בנקודה זו שבפרק פ מדובר על התיישבות ובפרק פט על כיבוש, דבר שאני מסכים לו בהחלט. אולם דווקא זהו האפייני דרשי, שנכנסות בו מגמות חדש במקום כוונות הנדרש.

19. דוגמות לנדרפות זו הרבה, וכולן בשירה, החל משרי העלילה האוגריתיים. ראה מ. ד. קאסוטו, *העלילות ירושלים השי"א*, עמ' 25, בו נמנות תשע דוגמות מתוך שירי עלילה שונים. ובתנ"ך ראה י. מ. יג; תה' כא, ט; כו, י; עד, יא; צת, א; קלה, ז; קלג, י.

20. ראה למעלה, הערה 9.

פ, טז: וכוּנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לך.
 פ, יח: תהי ירך על איש ימינך על בן אדם אמצת לך.
 פט, כב: אשר ידי תכון עמו אף זרועי תאמצנו.

אלמנטים משותפים ל'פ, טז ו'פ, יח מופיעים גם בחצי הראשון של הפסוקים, כפי שמתברר על-ידי עצם הצגתם, ובאמצעות פט, כב מתגלה ששני הפסוקים אינם אלא תולדותיו של פסוק אחד. שהרי שלושה זוגות נרדפים צולים לנו מן ההשוואה: "כנן-אמץ"²⁰, "איש-בן-יד-ימין". הנרדפות הראשונה עולה לנו מ'פ, טז, כי "וכנה" נמשך אל "הבט... ופקד" שבפס' טז, עליו המוארך היא המקורית כ'פ, טז, כי "וכנה" נמשך אל "הבט... ופקד" שבפס' טז, עליו להניח כי גם הנרדף "אמץ" בא מלכתחילה בציווי מוארך ועל-כן "וכנה-אמצה"²¹, הנרדפות השנייה "איש-בן" עולה במישרין מפס' פ, יח ומוצאת לה חיווק כ'פ, טז (אותו "אשר נטעה" אינו כנראה אלא גלוסה ל"איש") ובכך ש"איש" ו"בן" הם נרדפים ומתחלפים בהתמדה בספרות המקרא²². הנרדפות השלישית "יד-ימין" אף היא מושרשת במקרא²³ ומופיעה כאן כ'פ, יח ובצורה קצת שונה כ'פ, טז. אולם "איש" ו"ימין" הורכבו יחד כמחצית הראשונה של פ, יח ל"איש-ימין", מה יהיה הנרדף לביטוי זה בצלע המקבילה על כורחך תאמר: "בן-ידיך". ובהשלמת הפעלים ששחזרנו לעיל נקרא המורת פ, טז/יח: "וכנה איש ימינך ובן ירך אמצה לך".

20. הפעלים "ננן" ו"אמץ" כאן בהוראת "חוק"; בכך נופל הביטוי "אמץ בן" מן המילון העברי המקראי כשם שנופל ממנו "כנה" כמוסב על שתיל או חלק ממנו. ביחס ל"אמץ" מתאשרות לנו מסקנותיו של פרופ' טור-סיני מלפני 35 שנה. ראה נ. ה. טורשינר, "למחקר הלשון והמקרא" במאמר "דביר", ברלין תרפ"ד, עמ' 61-91, ובייחוד שם, עמ' 71. ושוב בספרו "הלשון והספר", כרך "הלשון ירושלים תש"ה, עמ' 337-366: "ביטויים שנולדו מתוך טעות"; ושם, עמ' 349-350. בראש עמ' 351: "אמץ הבן צירוף שלא היה באיזו הוראה שהיא בלשון קדמונית ובמקומו נתגלה צירוף אחר יפה ומכוון לענין" (ראה שם, עמ' 355). במקומות המצוטטים הביא פרופ' טור-סיני שתי הצעות שונות לתיקון הטכסט, אף הן בנויות על הקבלה ונרדפויות, אשר לרגלן הגיע למסקנתו על האיתות-בראשונה - תהי ירך על איש

אמצת לבנו ולא נסוג ממך
 ובשניה - תהי ירך על איש
 אמץ תלך ולא נסוג ממך
 הצעות אלו סבירות הן כל עוד נעדר לנו מכשיר השיזור שרכשנו בתח' פט.

תחיינו ובשמך נקרא.
 ימינך על בן אדם
 תחיינו ובשמך נקרא.
 ימינך על בן אדם

21. ושמא רומזת לכך הה' הנוספת שב"אמצתה"?
 22. להחלפת "בן" ב"איש" ראה צירופים כגון: בני-חיל - אנשי-חיל; בן-בליעל - איש-בליעל; בן-עולה (תהי פט, כג) - איש... עולה (תהי מג, א). בשיחה שבעל-פה העיר לי ד"ר ש. טלמן על הרשימות בעז' ב נחמ' ז. השווא עז' ב, כא, כד, כה, כו, כט לנחמ' ז, כו, כח, כט, ל, לג - פת מתחלפים "אנשי" ו"בני" באופן חפשי. ועוד ראה בספרו של ד"ר ש. טלמן, "כפלי גרסה", עמ' 18. דבריו בעמ' 39 אינם מכריעים.

כ'בן ירך" נתקבלה לנו צורה חדשה שאין לה אחות במקרא ומקבילה לה רק אחת: "איש ימינך" שבאותו פסוק ממש²⁴; ברם, דווקא זרות זו יכולה להסביר לנו את השתלשלות השיבושים. כדי להבין כיצד נמסר לנו טכסט כה שונה, עלינו להניח קודם כול שלפנינו מקרה קלאסי של "כפלי גרסה". סופר או מעתיק מאוחר ליכד לנו בנוסח המסורה שתי גרסות שונות זו מזו שמצאן בשני ספרים שונים אשר השתמש בהם בשעת העתקתו²⁵, ואשר בעצם שהליכוד לא היה מכוון אלא נעשה על-ידי קורא שהוסיף אל תוך טכסט שהיה בו רק גרסה אחת את הגרסה השנייה שהיתה ידועה לו מספרים אחרים. שתי הגרסות כנר נבדלו מאוד זו מזו, אך נראה מיד כי השינויים שחלו בהן אינם אלא תולדה של תהליך אחד ושל מאבק הקוראים-המעתיקים באותו הקשיים.

בנוסח האחד, זה שבפס' פ, טז, שונה הצירוף "כנה איש ימינך" ל"כנה אשר נטעה ימינך" - גלוסה שנבעה כנראה מהבנה מוטעית של "כנה" כשכ'עצם. "בן ירך" היה תמוה מאוד; כנר ראינו שהוא יחיד במקרא, ועל-כן נשמט ממנו הסומך, או גם אפשר ש"ידך" נהפך בעקב דמיון גראפי של כ-מ ל"אדם", ולבסוף נשרה תיבה זו בגלל מעין האפליגראפיה עם תחילת התיבה "אמצה" שאחריה הגלוסה בלשון עבר "נטעה" גררה אחריה את שינוי הפועל "אמץ" מלשון ציווי אף הוא ללשון עבר.

והנוסח השני, זה שבפס' פ, יח, נתקשה אף הוא בדיוק באותם הביטויים "כנה" ו"בן ירך", ועל-כן סיפקה גלוסה תמורת "וכנה" (אף שהבינה אותה כפועל) והחליפה את הסומך "בן ירך" במושג שגור וברור יותר. אולם נראה כי כאן שלטה במעתיק מגמה מיוחדת. ביטויים שהוכנסו לפס' יח - "תהי ירך על" ו"בן אדם" - כנראה אינם מקריים, הם מ השגורים כפי יחזקאל והאפייניים ביותר לסגנונו²⁶. מכאן רגליים לסברה, שאחד מן הנוסחים עבר עיבוד "יחזקאלי" מודע או בלתי-מודע, היינו: סופר מבית יחזקאל תיקן אם מתוך רצון להכניס לכאן את מונחיו של הנביא, או מתוך שגרת לשון סתם בהיותו מורגל

21. אך מצויות צורות קרובות לה, כגון: "אל ידי" וכו' (בר' לא, כט; דב' כח, לג; מ' ב, א; מ' ג, כו; נחמ' ה, ה); חית ירך (ישעיה נז, י); סחורת ירך, סוהרי ירך (יח' כז, טו, כא); צל ירך (ישעיה מט, ב), צאן ירך (תהי' ז), בכלום מצורפים ל"יד" עצם שאינו שייך לה מלכתחילה, ואין קהשות לכאן ביטויים כגון "מעשה ידיו", "תרומת יד" וכו', הנובעים במישרין ממזב או פעולה נשית.

22. בנקודה זו אני מקבל את שיטתו של ד"ר ש. טלמן כפי שניסחה והדגימה בהרחבה בספרו "תהי גרסה", הנזכר למעלה בהערות 4, 22.

23. "תהי יד' על" - ביחזקאל שבע פעמים (א, ג; ג, יד, כב; ה, א; לג, כב; לו, א; מ, א). מחוץ לספר יחזקאל רק במל"א יח, מו; מל"ב ג, טו. עז' ה, לא הוא קיצור של "יד' ה' היתה עלינו לטובה" שבנו שונה; ראה עז' ה, ט; ת, יח, כב; נחמ' ב, ת, יח. "בן אדם" מופיע ביחזקאל קרוב למאה חמישים, פי כמה וכמה מבכל שאר ספרים. ומה שגם חשוב יותר - כוונת הביטוי: רק בספר יחזקאל מצינו אנו מוצאים "בן אדם" בהוראת - נבחר וקרוב אל אלהים. בשאר ספרי תנ"ך (ייצא מן הכלל, נמוך, ספר דניאל) "בן אדם" הוא ביטוי לחולשה, חוסר דעה וריחוק מה'.

[8]

במליצותיו של בן בוזי. ברם, דומה כי בין כך ובין כך העילה לתיקון נמצאה בקשיים שבפסוק ולא במגמתיות המעתיק, ולא מקרה הוא שבפס' יח נשתמרה לנו הנוסחה הטובה יותר מן השתיים.

מצד שני, מעניין ואפייני תולדות העברת הטכסט, שדווקא הגרסה החלשה יותר והמשובשת יותר היא ששמרה לנו על ביטוי מקורי וראשוני כ"וכנה" — במקרה שלנו יש להסביר זאת בקשנותו של אותו סופר שהטעים כ רבתי.

לאחר שתזוורו של הפסוק טז / יח, נפתחת לפנינו הדרך להבנת פס' יז, לריקונסטרוקציה של כל הפסקה ולאישורו של סדר הבתים אשר ערכנו לעיל (סוף סעיף 1). יושם לב תחילה שפתיחת הבית הרביעי כפי שהצענוה מתאימה לפסוק החוזר שלפניה "האר פניך", ואילו היא נמשכת: "הבט משמים וראה" — המוטיב העיקרי הוא של פני האלהים המביטים באור אהבה על נחלתו. יושם לב מצד שני, שהקטע האחרון של מזמורנו כולל בשלושה מפסוקיו למעשה רק בקשות: "פקד גפן זאת", "כנה איש ימינך וגו'", "תחינו ובשמך נקרא". עוד נשים לב כי בסדרת הבקשות מדובר, לפי הטכסט שלפנינו, רק על ישראל, וחסרות לנו בקשות נגד האויבים, המקובלות בספרות מעין זו. מכאן המסקנות: (א) שבפס' יז: "מגערת פניך יאבדו" אין קביעת עובדה המתרחשת בהווה, אלא גם כן הכעת משאלה ובקשה; (ב) בקשה זו מופנית נגד האויבים ויש בה הקבלה מנוגדת ל"האר פניך ונושע" המכוון לישראל; (ג) בחלק הראשון של פסוק יז מצוי הנושא שעליו מדובר בחלק השני — ועל כן נקרא: "שְׁפִיחַ בַּאֵשׁ פִּסְחִיָּה מִגְעֶרֶת פְּנֵיךְ יַאבְדוּ"²⁶. מקומו של פסוק זה צריך לבוא אחרי טוב, כי "שופיה" מתקשר ל"גפן זאת", מצד שני, פס' טז / יח הוא במקומו לפני יז כי כך נוצרת ביניהם המשכיות: "וכנה" — "אמצהו" — "ולא נסוג"²⁷.

וכך נקרא:

טז. הַבֵּט מִשָּׁמַיִם וְרֵאֵה וּפְקֹד גִּפְנֵי זֹאת:

יז. שְׂרִפְיָה בְּאֵשׁ פִּסְחִיָּה מִגְעֶרֶת פְּנֵיךְ יַאבְדוּ:

יח. וְכִנֵּה אִישׁ מִיְמֶיךָ וְיָזַן דָּךְ אֲמַצְהוּ לָךְ:

יט. וְלֹא נִסּוּג מִפֶּה תִחְנֹנוּ וּבִשְׂפִיךָ נִקְרָא:

כ. ה' צְבָאוֹת הִשְׁיִבְנוּ הָאָרֶץ פְּנֵיךָ וְנִשְׁפָּע:

וזהי אם כן תבניתו של הקטע האחרון של מזמורנו הכולל סדרה של בקשות: היכרות לפני ה', נקמה באויבים, אבדנם, חיזוקי של אישימין ה' (עליו נעמוד להלן) והחיות העם כדי שיישאר בנאמנותו לה' צבאות. ברי לנו שקטע זה נבדל לחלוטין מן הקטע הקודם.

26. שְׂרִפְיָה בְּאֵשׁ פִּסְחִיָּה — הציע גם אדלרליך בפרושו לתהלים, 1905, עמ' 94—97, אך בו במקום חזר בו. כסח = כרת ענפים, ואותו מובן ביש' לג, יב: "קוצים כסוחים באש יצתו", ואין סוהו עניין לכאן.

27. נסוג כמו "נסור", השווה תה' נג, ד; יד, ד. כאן — בקל, עתיד, מדברים. וכך אבן-עזרא: וראה קוהלת יב, ז.

[9]

פס' ט—יה, בכל תוכנו יבפונקציה שלו בשיר. לפנינו על כן שני בתים נפרדים — האחד מוקדש לתיאור העבר וההווה והשני לתיאור התקוות והבקשות לעתיד. לפיכך יאוי לבוא ביניהם הפסוק החוזר כפי שכבר הצענו. בכך יש לנו עתה אישור סופי לקריאה-ההשלמה של פס' טו:

י"ה צבאות השיבנו, האר פניך ונושע!²⁸

ג. הרקע ההיסטורי

במאמר שפרסם בשנת 1950²⁸, ניסה ה. היימן, לאחר שסיכם ובירר את היעות אשר חובעו לפניו, לקבוע את זמנו של מזמורנו. דדומה שלאחר עבודה מופתית זאת נותר אך מעט לומר בעניין זה²⁹. נראה גם לנו כי אין בשום פנים לאחר את המזמור עד אחרי גלות יהודה, שכן אין במזמור אף רמז לגלות ורקעו הכללי הוא של עם יושב על אדמתו. נכון גם כי ההגמוניה של בית יוסף ואי הזכרתו של יהודה במזמורנו לא יתאימו לימי גלות בבל, כאשר יהודה נהפך, בדרך זוהי, לשם נרדף לישראל. ועוד נסיף משלנו כי לאחר שהוכחה השפעת תה' פ על תה' פט נעשה עוד יותר קשה לאחר כל-כך את תה' פ. שהרי פרק פט עצמו, אם אינו קודם לגלות, הריהו מימי הגלות ממש³⁰, וכפי שאמרנו הוא מסתמך על פרק פ כעל מקור קלאסי וידוע לכול.

גם הדעה שמזמורנו נכתב בימי הושע בן אלה³¹ אינה נראית לנו. אמנם אין לקבל את השגתו של ה. היימן כי החורבן בימי הושע בן אלה היה חלקי בעוד שבפרקנו מתואר הרס ואסון כללי לכל ישראל; אם באמת נכתב השיר על-ידי משורר ממלכות הצפון, טבעי היה לו לתאר את מפלת מלכות אפרים כאסונו של כל עם ישראל, והרי רוב בניין ורוב מניין ישראל נכלל בממלכה הצפונית. אולם העיבדה כי נזכר בשיר (פס' ג) השם בנימין, ועתה ראינו כי למעשה הוא עומד במרכז הבית האחרון, היא קושי בלא תשובה בכל תיאוריה "צפונית",

28. עיין למעלה, הערה 1.

29. למסקנותיו של היימן בדבר זמנו של הפרק הגעתי אמנם באורה עצמאי עוד טרם קראתי את מאמרו. ברם, מאחר שכבר קדם לי בהרצאת עיקר הדברים, נראה לי נכון לצטט את דעותיו בהרחבה ולהפנות את תשומת-לב הקורא למאמר מצוין זה.

30. ראה י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ב, עמ' 202—203, ועמ' 663, הערה 39. קויפמן טען כי מזמור פט מדבר על חזקיהו, ועל-כל-פנים לדעתו הוא קודם לגלות. כי זאת לא נזכרת בו מפורש קשה להכריע בעניין. נראה לי כי הגלות נרמזת בניטוי "כסאו לארץ מגרת" (פט, מה). בכל הפרק "כסא" הוא נינוי לשושלת מלוכה (פס' ל; לו), השימוש ההיסטורי במקורות פיוטיים מחייב משנה זהירות. משירר עלול לדבר על העבר בלשון גלויה, ואילו על ההווה בלשון רמז וסמל אשר הוא ושומעיו אשר חיו בו הביניהו כאילו נאמרו הדברים במפורש.

31. כבר הביעה דינבורג לפני 30 שנה וחזר עליה אייספלדט בשנת 1953 (עיין למעלה, הערה 1) חן התעלמות ממאמרו של היימן משנת 1950. בצורה זו אין תימה שאייספלדט עומד במקום שעמד דינבורג לפני 30 שנה.

[10]

באשר לפי כל הידוע לנו נסתפח בנימין לממלכת יהודה וירושלים. ההשאה לתיאוריה זו באה מן הכתובת הכאה בראש השיר בתרגום השבעים: "על האשורים"; ברם ספק אם אפשר להיעזר בכתובת אלה כאמצעי כרונולוגיזאציה; אפילו אם בפרקנו אין זה דרש מאוחר, ייתכן שהכתובת מעידה על שימוש ואפליקאציה משניים של השיר.

להלן הביא היינמן ראיות לקדמות המזמור:

1. לאחר שסופר בו על העלייה ממצרים ועל ההתנחלות עובר המחבר מיד לתיאור המפלה ואין כל סיפור מעשה המבדיל ביניהם. טענה זו קשה לראות בה הכרעה גמורה. שוב לפנינו לשון פיוט שאינה חייבת מעצם טבעה לתח תיאור היסטורי נאמן ומקיף, אלא בוחרת לה את האפיסודות והתקופות המתאימות ביותר למטרתה.³⁷ על-כל-פנים נראה גם לנו כי אין בשיר רמז לכיבושי דויד ושלמה — בהתחשב במקראות קרובים נראה כי בפס' יג הכוונה לימותיה ונהרותיה של ארץ-ישראל.³⁸

2. במזמור אין כל רמז לחטא העם, ופירושו של דבר הוא כי מבחינת השלב האמנותי קודם השיר לתקופת הנבואה. טענה זו נראית לנו במלואה. אמנם נכון כי דבר רגיל הוא בספרות המקראית כי רובדי ספרות שונים בני תקופה אחת מפתחים ומבטאים השקפות שונות על אותה בעיה — ראייה מפורסמת לכך הוא השוני בין ספרי תנ"ת לבין הנבואה בקביעת חטא העם יחסו לחורבן.³⁹ ברם, במזמור פ השוני יסודי יותר — הרגשת החטא חסרה כליל! זה כבר לא עניין לשוני בין אסכולות בנות תקופה אחת, אלא לפנינו עולם שונה מעולמם של: ביאים וסופרים במאות ה' — ה'. עולמו של תה' פ הוא עולמם של המקורות שעמדו לפני מחבר ספר שמואל, אשר בהבדל מספרי "שופטים" "מלכים" אינו יודע כל חטא לעם — לא חטא פולחני ועל אחת כמה וכמה חטא מוסרי.⁴⁰

3. לשונו של פרקנו מחזירה אותנו בביטוייה לתקופת יציאת הארון למלחמה. הבקשות "הופיעה... עוררה את גבורתך... ולכה לישועתה לנו" יוצרות את הרושם שיציאתו לקרב של האלהים היא ממשית מאוד. אף זאת: האלהים מכונה כאן "יושב הכרובים" — ביטוי הקשור בלא ספק בהיסטוריה של הארון.⁴¹ שירה אחת קרובה לפרק פ בפניות כאלה לה היא שירת הארון,⁴² וגם בה חוזרים המוטיבים של יציאת ה' לקרב, הברחת הארבים מפניו והשבת ישראל — היינו תשועתו. רק בספרי שמואל אנו מוצאים את יציאת הארון

32. ראה ישעיה טו, ח; ירמיה מח, לב.

33. הרהיב על כך את הדיבור בייחוד פרופ' קויפמן במקומות שונים בספרו.

34. ראה קויפמן, עמ, כרך ב, פרק ה, בייחוד עמ' 159-161, 176-177.

35. ש"מ א ד, ד; ש"מ ב ה, ב. בשאר המקומות נקשר הביטוי למקדש ירושלים: מ"ב יט, טו = ישעיה לו, טו, בימי חזקיהו. במקורות על מלכות הצפון אין רמז לכרובים.

36. במ' י, לה-לו; קומה (= לכה) ה' ויפוצו אויביך ויניסו משנאיך מפניך (= מגערת פניך יאבדו שובה ה' (= ה) צבאות השיבנו) רבבות אלפי ישראל.

[11]

123

לקרב.³⁷ ואם אמנם מלכות שאול לא היתה בכלל זה,³⁷ הרי שדווקא על רקע זה ייתכן להבין את המזמור; הפניות הנרגשות לאלהים כי יצא לפני המחנה צומחות בהכרח משורר המורגל ליציאה זו לפי המסורת. בעוד שמנהיגות העם לא העזה או לא רצתה לסכן שוב את הארון בשדה הקרב.

מסקנתו של היינמן היא כי השיר הוא מימי שאול, ו"איש ימינך" שבפס' יח מכוון אל המלך עצמו. לאחר שחזור הטכסט שערכנו, מקבלים הדברים משקל יתר — לא רק "איש ימינך" הוא כינוי לבנימיני,³⁸ אלא זה הדין גם ב"בן ידך", שהרי זה מקביל לו בפסוק נדרף לו בלשון המקרא.³⁹ כך עולה לנו גם מברכת טשה בפסוק המדבר על שבת זה (דב' לג, יב). נראה ששם נדרש השם "בנימין", או נכון יותר נרדפו "בן יד", בשיטת האטימולוגיה העממית כיד יד ה' — זהו ניסיון אחד מני רבים לתת הסבר לשם.⁴⁰

כנראה עלינו להניח כי גם במזמור שלפנינו מונח דרש שמות תנ"כי; הפעם נקרא איש ימיני — "איש ימין ה'" ו"בן ידך" מתוך כוונה להדגיש את חסותו של אלהים עליו ואת זורתו הפעילה של אלהים לבן חסות זה.⁴¹

אולם בחיר אלהים זה עומד למעשה מובדל מן העם. בפרקנו תואר העם כגפן נרמסת (פס' טו) ובפס' יט עדיין יש בו רגש של ריחוק אלהים ממנו. לעומתו מדובר בפס' יח על בן יד' זה במונחים של קרבה יתרה ומתמדת אל האלהים. זאת ועוד: בין השמות עבראשית הפרק הופיעו לנו ישראל, יוסף ושלושה שבטים: אפרים, בנימין ומנשה; התמונה היא כי קיימת הגמוניה של בית יוסף בכללו, אך לא של שבט בנימין בתור שכזה.

נראים הדברים כי בפס' יח מדובר באמת על מנהיג אחד מבנימין, בו נתלות תקוות חדשות ומיוחדות — לגאול את ישראל משעבודו ולקרב אותו לאלהים בכוח קרבתו הוא לאלהים. מכל הידוע לנו בספרותנו ההיסטוריוגרפית רק באיש אחד מבנימין נתלו תקוות כאלה — בשאול המלך.⁴²

דבר זה מסתבר גם לאור השימוש שעשה מחבר פרק פט בפרק פ. שלושה מקורות נוספים מן המוכרים לנו עמדו לפני מחבר פט, והוא השתמש בהם וציטט אותם: ש"מ ב ז,⁴³ תה'

37. ש"מ א ד; ש"מ ב יא, יא; טו, כד-כו; ש"מ א יד, יח כנראה משובש וטובה יותר גרסת השבעים: "גישת האפוד", השווה ש"מ א כג, ט; ל, ז. וראה קויפמן, שם, כרך ד, עמ' 166, ושם הערה 6. תולדות השיבוש ראה י. א. זליגמן: "מחקרים בתולדות נוסח המקרא", תרביץ כה, עמ' 123.

38. ראה ש"מ א ט, א; ש"מ ב כ, א; גם כאן כמו לעיל "איש" הוא תמורתו של "בן". עיין למעלה הערה 22.

39. עיין למעלה, הערות 18, 22.

40. ראה עוד שופ' ג, טו: "בן הימיני — איש אשר יד ימינו", וכן שם, כ, טו; דה"א יב, כ-ג. מקרה זה הניסיון הוא לדרוש את השם על תכונה גופנית.

41. ראה תה' קי, ה; ישעיה סג, יב.

42. ראה ש"מ א ח, כ; ט; טו; י, כד; יד, מח; ש"מ ב כא, ו.

43. השווה תה' פט, כג, כז, לא, לד, ל, אל ש"מ ב ז, י, יד, טו, טו.

עב 43, תה' קלב 44. שלושה אלה כולם מקורות מלוכה. כנראה שייכת גם זיקתו של מחבר פט לתה' פ למסכת זאת: הוא השתמש בו כי במסורת ימיו נחשב השיר לשיר-מלך, או נכון יותר: כי השיר נמנה עם קובץ שירה מלכותית, או שירת חצר, שמחבר פט היה מורגל בה ועל כן שייך ממנה בשירתו. הדברים עדיין בגדר השערה, אך אם לא טעיני בכך יש לנו ראיה סיוע כי תה' פ הושר בתחילה לכבודו של מלך — ולפי תוכנו בא בחשנון רק שאל. במאמרו ניסה היינמן להלום את השיר לימיו הראשונים של שאל, ערב ניצחון מכמש על הפלשתים. נראה לנו כי ציורי חוסר הישע בשירנו ובשמ"א יג משתלבים יפה לתמונה שלמה אחת — מה שסיפר המקור ההיסטורי על איך-אניו של עם חסר ברזל בפני לוחציו צייר המשורר בתמונה של גפן מכורסמת בידי חית יער. אולם ההקבלה אפשרית בעוד פוט אחד — שלושה שבטים: אפרים, בנימין ומנשה מופיעים בפרק פ — אנו יודעים כי זאת בעצם היתה תחילה המעשית של מלכות שאל, מרכז הארץ, כר פעולתו של שמואל וההתאמה היא כמעט מדויקת: בשמ"א יג, ב מסופר על ארגונו הראשון של צבא שאל: "ויבחר לו שאל שלושת אלפים מישראל ויהיו עם שאל אלפים במכמש ובהר בית אל ואלף היו עם יהונתן בגבעת בנימין". דוק וקרא: אלפים מישראל — כתיב, אלפים איש מישראל — לא כתיב 45. וכוונת הכתוב היא כי שלושה שבטים היו עם שאל מלכתחילה: השניים שלחו חילי-מצב למכמש (צפון בנימין) ולהר בית אל (גבול אפרים) והם כנראה אפרים ומנשה, והשלישי היה עם בן המלך בגבעת בנימין, והוא כנראה שבט בנימין 46. כך מתבארת יפה גם כפילות התפיסה שבמזמור פ; מצד אחד מדובר על ישראל כאילו הוא חטיבה אחת, ומצד שני מופיעים שבטים בודדים — אפרים, בנימין ומנשה כיחידים היוצאים למלחמה 47.

על-כיל-פנים, התקבל השערה זו בפרטיה או לא, נראה לי כי הצלחנו לשחזר מזמור זה למצבו הראשון והצלחנו לאמת את קביעתו ההיסטורית; תהלים פ הוא אחד משירינו העתיקים ביותר שליווה בין ייאוש ותוחלת את עלייתו לשלטון של ראשון מלכי ישראל.

43. ראה י. קויפמן, שם כרך ד, עמ' 663; והשווה לפי הסדר תה' פט. לז — לח אל תה' עב, ה — ו.

44. את הגדרת נבואת נתן לדוד כשבועה קיבל כנראה פרק פט מפרק קלב; והשווה פט, לה, לו, ג אל קלב, יא; פט, מ, מה אל קלב, יח.

45. ותרגום יוניי נתקשה והוסיף: τρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν Ἰσραὴλ.

46. "אלף" בהוראת משפחה או שבט בא במקראות רבים. ראה במ' א, טו; ד, ז; לא, ה; יהו' כב

יד, כא, ל; שופ' ו, טו; שמ"א י, יט; כג, כ; ישעיה ס, כב; מ"ה, א. ועיין אנציקלופדיה מקראית, ערך "אלוף". גם אם נשמור על ההוראה המספרית, הרי מצאנו במקרא גם מקרים של משלחת שבטים ערך "אלוף".

הנקבעת לפי סכימה במספר אלף איש: ראה במ' לא, ד; שופ' כא, י.

47. זה הניע את פרופ' קויפמן (עיין למעלה, הערך 1) לקבוע את זמנו של המזמור בתקופת השופטים, אך למעשה התפיסה היא לאומית כללית ולא שבטית, ובנוסף ששחזרנו בסעיף 2 מופין גם חסד המלוכה.

דפים נוספים מתוך ספר "בן-סירא"

מאת ח. שירמן

לידידי ש. ד. גויטיין
חוקר הגניזה המובהק
במלאות לו שישים שנה

לפני שנתיים וחצי עיינתי בפעם הראשונה בכתבי-יד של ה"סדרה החדשה" (New Series) ההולכת ומוקמת במסגרתו של אוסף טיילור-שכטר. מצאתי ביניהם דף של ספר "בן-סירא" העברי, חלק של ההעתקה המכונה בפי החוקרים בשם כתבי-יד B) 1. המשכתי בעבודה זו גם בקיץ 1958 וגם בקיץ 1959 ולאחרונה זכיתי לגלות בקמברידג' עוד דף מתוך כתבי-יד ב ואף שני דפים מתוך כתבי-יד C) 2. תימר חדש זה נדפס להלן והנני מודה בכל לבי להנהלת הספרייה האוניברסיטאית בקמברידג' על שהתירה לי להוציא לאור.

א

נדמה לי שמן הראוי להקדים למהדורת הטכסטים כמה מלים על מוצאה של ה"סדרה החדשה" בכללה. בראש וראשונה יש להדגיש: המדובר אינו בקטעים מן הגניזה שהגיעו לקמברידג' רק בזמן האחרון, אלא דווקא בכתבי-יד שהיו מונחים שם שישים שנה ואף יותר. ש. ד. גויטיין ואני הוצאנו מתוך אותם הארגונים ששימשו מלכתחילה מקור לסדרה ה"ישנה" שבאוסף טיילור-שכטר ובאוסף האוניברסיטה (Taylor-Schechter Collection; University) החומר של הסדרה הישנה הוכנס ברובו לקופסות קרטון ובמיעוטו בין כריכות מיוחדות ובין לוחות יזכיות. ואם כי היו בו רבבות של קטעים, הרי מספר דפים גדול בהרבה יותר נשאר בארגזי-העץ שמחוץ לאותה הסדרה. לרוע מזלם מעורבים בכתבי-היד האלה קצת בגלי עפר, נלחצים ונדבקים זה בזה, נשברים ומתפוררים. כפי הנראה לא עלה בדי שכתר ועוזריו להתגבר על החומר העצום שנצטבר בספרייה סמוך לשנה 1900. חלק ממנו נאלצו הם למיין בחיפזון וחלק ממנו לא הספיקו בכלל לבדוק כראוי. ייתכן כמובן שהתכוונו לעבור על אחדים מן הארגונים מחדש וכוונתם לא נתגשמה.

אולם אין ספק בכך שהם גם פסלו את תוכנם של ארגונים רבים, ודווקא התגליות שנתגלו בזמן האחרון הוכיחו עד כמה מוטעית היתה הערכה שלילית זו. בוודאי תופסים

1. ח. שירמן, דף חדש מתוך ספר בן-סירא העברי — תרביץ כו, עמ' 440—443, תמוז תשי"ח / יולי 1959.

2. ישראל לוי קורא להעתקה זו, בניגוד ליתו החוקרים, בשם כתבי-יד D. תצלומים משובחים של ארבעת הדפים מתוך כתבי-יד ג שנתגלו עד כה ניתנו באלבום בשם Facsimiles of the Fragments Recovered of the Book of Ecclesiasticus in Hebrew, אוסטרליה וקמברידג' 1901. תיאור כתבי-יד זה נמצא גם אצל מ. צ. סגל, ספר בן-סירא השלם, מהדורה שנייה, ירושלים תשי"ט (1959), עמ' 52—53.